

Saeid Abedpour

Hadži hafiz Halid efendija Hadžimulić

Tradicija i društvo

Rezime

Hadži hafiz Halid ef. Hadžimulić, Učitelj lijepog vladanja, prevodilac Mesnevije, istraživač u oblasti religije i imam sarajevskih džamija najvažniji je predstavnik tesavufskog nauka savremenog doba u Bosni i Hercegovini. Njegovo promišljanje je počivalo na egzoterijskom i ezoterijskom razumijevanju islama, kao i na slijedeđu Mevlanina, Sadijeva i Hafizova nauka o spoznaji. U društvu u kojem je religijska misao suočena sa spoznajnim raslojavanjem i povijesnom i institucionalnom prazninom hafiz Hadžimulić je svojim metodom i praktičnim djelovanjem promovirao jedno drugačije lice islama. Pobožnost i duhovnost je motrio kao susret sa Bogom utemeljen na iskrenosti suzdržavajući se od politiziranja religije. Na religiju je gledao kao na fenomen, sveobuhvatniji i uzvišeniji, od politike i društva. Smatrao je da je gnostičko-sufijsko iskustvo i religijski kodeks ponašanja moguć spoznavanjem i pročišćenjem nefsa i da mislioci i vjerski službenici, te zagovornici religijske tradicije trebaju dati vlastiti primjer jednostavnog života i duhovnosti eda bi u društvu došlo do reforme religioznosti. Kad je riječ o odnosu tradicije i modernog društva, hadži hafiz Halid ef. Hadžimulić religiju nije smatrao zaprekom niti oponirajućom spram modernog života već je smatrao da je problem u našem razumijevanju modernog društva i u zapostavljanju i napuštanju religijskih vrijednosti zarad modernog društva. Hafiz Hadžimulić je isticao da povezanost sa religijskim vrijednostima, tj. etičko-duhovnim vrijednostima, ne znači i oponiranje savremenom društvu nego predstav-

lja ulaganje napora u cilju promjene i transformacije modernog društva. Život i djelo hadži hafiza Hadžimulića predstavlja putokaz i autentični obrazac mladim naraštajima.

Ključne riječi: Halid Hadžimulić, pobožnost, gnostičko-sufijsko iskustvo, religijski kodeks ponašanja, Mesnevija

*Godinama srce pehar Džemšidov od nas je iskalo
Ono što se u njem' krije, od stranaca je zahtjevalo
Biser kog' u školjci bitka i prostora nije bilo,
U onog što morem bludi, da će naći se nadahnulo.*
(Hafiz Širazi)

SMRT HADŽI HAFIZA HALIDA EF. HADŽIMULIĆA, Učitelja lijepoga vladanja, prevodioca Mesneviye, istraživača religijske misli i poznatoga imama sarajevskih džamija, predstavlja gubitak jedne znamenite ličnosti u društvu. Dugi život proživio je u traganju za duhovnošću i na kraju pohitao Istinitom Bogu. Hafiz Hadžimulić, sa svojom jednostavnom misli i skromnim životom, iako nije uživao ozbiljnu pažnju oficijelnih religijskih i državnih institucija, niti je imao udjela u planiranju službenih programa kulturno-religijskog sadržaja, uprkos tome je, u ozračju indiferentnosti, misaone haotičnosti i lažnih tvrdnji samozvanih alima i patvorenih sufija, na sebe preuzeo misiju očuvanja kontinuiteta gnostičke kulture u Bosni i Hercegovini. U malom kružoku ovog povučenog čovjeka u njegovoj kući bila je sadržana sva veličina povijesti gnoze i tesavvufa na ovim prostorima.

Ako je intelektualna elita jednoga društva reprezentant i promotor njegovog duha, onda je, bez ikakve sumnje, hafiz Hadžimulić jedan od autentičnih predstavnika bosanskoga društva - duh ašika u zemnome tijelu; arif koji je mišlju i praktičnim djelovanjem njegovao srčanu vezu sa autentičnom religijskom praksom. On nije bio odvojen od običnog čovjeka i svojih sabesjednika; nije žrtvovao istinitost zarad političko-religijskih tendencija i analiza ulažući trud u očuvanju religijske tradicije. Nastojao je svojom mišlju i vladanjem očuvati temelje religije. Kada veliki alimi odu sa ovoga svijeta, njihovim odlaskom se u

temeljima vjere svakoga društva stvara pukotina i procjep zbog truda i djelatnosti koje su poduzimali. Duge godine su posvećivali sticanju znanja i spoznaje, samoupotpunjavanju; pripremali se za borbu sa neznanjem, nasiljem i izopačenošću. Stoga se ovi alimi mogu smatrati elementarnim i temeljnim religijskim stožerom. Božanska religija neprestano živi zahvaljujući pregnućima njenih autentičnih predstavnika. Ukoliko religijska tradicija nema iskrenog predstavnika i promotora, onda je ta religijsko-kulturna tradicija suočena sa dekadencijom. Zato poklanjanje pažnje misaono-praktičnoj ulozi hafiza Hadžimulića nema samo značenje spomena na jednu ličnost, nego je to pažnja i pristup u očuvanju jedne žive idejne tradicije. Isto tako zaboravljanje njegove uloge jeste zaboravljanje i indiferentnost spram misaono-kulturne tradicije Bosne i Hercegovine. Gnostičko-sufijska tradicija predstavlja temeljno jezgro bosansko-hercegovačke islamske kulture i ona je neprestano bila izložena neslaganjima i zaprekama.

Hadži hafiz Hadžimulić je jedan od posljednjih etičko-duhovnih predstavnika nauka Mevlana Dželaluddina Rumija koji je dugi niz godina posvetio poučavanju Mesneviye. Uz Mesneviju poučavao je i djelima Sadija i Hafiza. Veći dio života hafiz Hadžimulić je posvetio promoviranju sufijske misli, zajedništvu alima i sufija, te nastojao pomiriti šerijat i tesavvuf kako bi plod ovoga pomirenja donio usmjeravanje pažnje i egzoterijskim i ezoterijskim aspektima religije. Akcentiranje na izvanjskim i unutarnjim aspektima islama očitivalo se kroz njegovanje pažnje spram Ehli-bejta, primjenu religijskoga nauka bez gorljivog pridavanja pažnje mezhepskoj pripadnosti, lekcije o slobodi i slobodarstvu naspram neprijatelja islama, te tolerantnom pristupu pripadnicima drugih religija. Hafiz Hadžimulić je bio duhovno srce Sarajeva i živi i vječno budni glas tesavvufa na ovim prostorima. Hadži hafizova škola *Mesnevihanstva* imala je ogroman utjecaj na sazrijevanje Mevlaninih učenika u Bosni i Hercegovini. Razvoj i procvat tesavvufa utemeljenog na šerijatu u velikoj mjeri imamo zahvaliti dragocjenim i konstruktivnim pregnućima ovog *Salika* tarikatskoga puta. Hadži hafizova kuća je više od 50 godina slovila kao mjesto okupljanja ašika i onih koji su tragali za gnozom i tesavvufom.

Ovaj učenik Mevlanina nauka rođen je 1916. god. u Sarajevu. Otac mu je bio imam i mujezin u jednoj od sarajevskih džamija. Otac i majka su mu od ranog djetinjstva usađivali religijski odgoj tako da je u mladenačkom dobu zajedno sa bratom postao hafiz Kur'ana. 1937. godine završio

je Šerijatsku sudačku školu, a potom Višu islamsku šerijatsko–teološku školu u Sarajevu. Obrazovanje je nastavio na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, odsjek za romanistiku, na kojem je diplomirao 1955. godine. Tokom Drugog svjetskog rata hadži hafiz Hadžimulić je jedva izbjegao smrt u grupi rodoljuba koje je na Marindvoru povješao zloglasni Maks Luburić, 28. marta 1945. godine. Od tridesetak sarajevskih mladića koji su pod optužbom da su sarađivali sa partizanima osuđeni na smrt vješanjem spasili su se samo hafiz Hadžimulić i još jedan mladić. Nakon rata, od 1947. do 1960. god., radio je kao službenik u Vakufskom povjerenstvu i Vakufskoj direkciji u Sarajevu. U Gazi Husrev–begovu biblioteku dolazi 1961. godine. Uradio je veliki broj kataloških jedinica za orijentalne rukopise. Nakon toga obavljao je dužnost imama u nekoliko sarajevskih džamija da bi, na koncu, preuzeo dužnost imama Careve džamije. Na toj dužnosti je penzionisan 1994. godine.

Hadži hafiz je odrastao uz Kur'an. On i svi članovi njegove porodice su bili hafizi Kur'ana: dva brata, sestra, majka, otac, djed, bratova supruga... ukratko svi bliski srodnici su mu bili hafizi. U mladosti je ostao bez starijeg brata, sestre i roditelja. Neposredno prije i nakon Drugog svjetskog rata muslimani Bosne i Hercegovine su bili izloženi velikim teškoćama i nevoljama. Mnogi imami i muslimanski intelektualci su zatvoreni, zabranjeni su mektebi, a veliki broj džamija je porušen. U tom teškom vremenu, otprilike 50-tih, 60-tih godina prošloga stoljeća, hafiz Hadžimulić je svoj dom otvorio svima koji su voljeli Kur'an i Mesneviju i sa usrdnošću se posvetio odgajanju mladih naraštaja. Hafiz Hadžimulić je bio skroman i povučen čovjek. Islamska zajednica mnogo puta mu je predlagala da preuzme neku dužnost, ali je on prednost nad svim ostalim dao poučavanju, istraživanju i prevodilaštvu. Prema svakom je hafiz Hadžimulić iskazivao edeb i iznimno uvažavanje. Brojni su primjeri njegove plemenitosti i velikodušnosti iskazani u ophođenju sa tvrdokornim protivnicima.

Ovaj učenik Mevlanina nauka bio je sufija-slobodnjak i uz svo poštovanje i veliki ugled kojeg je uživao među ljudima nikada sebe nije smatrao tarikatskim šejhom. Više je volio da ostane Učitelj Mesneviye i hafiz Kur'ana i da se posveti odgajanju i obrazovanju duhovnih učenika. Nakon šejha Ahmeda Ruhija, posljednjeg mevlevijskog šejha u Sarajevu, ovaj tarikati nije nastavio djelovati u Sarajevu. Zapravo je njegov život prestao sa rušenjem mevlevijske tekije na Bendbaši. Steče se dojam da ni hafiz Hadžimulić nije ulagao napor za oživljavanje mevlevijskog

tarikata u Sarajevu, smatrao je da tesavvuf treba biti slobodan od vezanosti za tarikat.

Više od trideset godina je hafiz Hadžimulić obavljao imamsku dužnost u različitim sarajevskim džamijama. Tokom komunističkog perioda bio je izložen svakovrsnim pritiscima nekih vjerskih dužnosnika. Ne može se sa preciznošću ustvrditi kada je počeo držati dersove Mesneviye. Od početka 1970. god. pa sve do 1990. god. dersove Mesneviye u Hadži Sinanovoj tekiji u Sarajevu je držao hadži šejh Fejzulah ef. Hadžibajrić. Strpljivost, suzdržanost, velikodušnost, zadovoljstvo s malim, skrušenost, umjerenost i asketizam, to su najizrazajnije odlike hadži hafizova karaktera. Veoma malo je konzumirao meso i većinom je postio. Nije dopuštao da se u njegovu prisustvu kaže ružna riječ ni o kome. Uvijek je skrušeno i sa edebom klečao na koljenima. Nije se moglo vidjeti da je bilo kome ikada okrenuo leđa, čak i kada bi izlazio iz prostorije. Iskazivao je iznimno poštovanje svojim gostima. S jednakom pažnjom se ophodio i prema mlađima i prema starijima.

Hafiz Hadžimulić se posvetio podučavanju i odgajanju mladih i duhovnom upućivanju ljudi. Nije se bavio politikom i nastojao je u promoviranju islamskih vrijednosti slijediti stazu Sadija i Mevlane. Njegovi savjeti i preporuke upućivani su kako pojedincima, tako i zajednici. Uprkos tome, bilo je nemalo protivnika i oponenta koji su njegov način života smatrali izlaskom iz okvira religijske tradicije; protivnika koji su tesavvuf ili promišljanje smatrali vrstom imaginacije. Hadži hafizovi vazovi i izlaganja su izražavali jedinstvo. Iskazivao je duboko poštovanje spram Ehli-bejta ne želeći se upuštati u povijesne rasprave. Poput gnostika klasičnoga doba, Ehli-bejt, a posebno hazreti Alija je smatrao stožerom i predvodnikom *velajeta* i začetnikom tesavvufa. Nije pridavao pažnju savremenim fundamentalističkim religijskim tendencijama. Ovakvu religijsku interpretaciju je smatrao površnom i lišenom potpunog poznavanja vjere. Svaki pristup religiji, ne uzimajući u obzir njenu ezoterijsku bit i nerazumijevajući značenja i smislove religijskih zapovjedi, bez razlike, je smatrao površnim i sirovim. On je sunnet motrio kao uzajamni (su)odnos između šerijata i tarikata; vanjštine i nutrine. Religioznost jednoga društva ne stiče se brojnošću vjerskih službenika i džamija i vjerski službenici, na prvome mjestu, trebaju biti dio svoga naroda; trebaju ga poučavati islamskoj etici i slobodi. A takve lekcije vjerski službenici mogu dati samo ukoliko u vlastitome životu slijede put slobode i etičkoga vladanja.

Uprkos tome što je hafiz Hadžimulić bio izvan politike i što se ni izravno, ni posredno nije miješao u politiku, ali je odgojio mladiće koji su imali aktivnu ulogu u društvu i posebno u odbrani BiH od agresora. Oživljavajući kodeks duhovnoga viteštva i velikodušnosti formirao je "halke" mladih zaljubljenika koji su bili epicentar imana, ma'rifeta, gorljivosti ovoga grada. Smatrao je da religija predstavlja životno iskustvo pred svakodnevnim izazovima i da se cjelokupnim bićem treba pripremiti za ove izazove.

Religioznost je slična osobi koja pliva po uzburkanom moru, i ona treba kroz iskustvo i vjerujući u spas i oslobođenost uroniti srce u ovo more.

Hafiz Hadžimulić je njegovao poseban odnos spram imama Homeinija (r.a.) i o njemu je govorio kao o obnovitelju vjere. Sebe je smatrao poniznim učenicom Imamova obnoviteljskog nauka i u odgoju generacija mladih crpio je metod iz učenja Mevlane i imama Homeinija. Vjerovao je da je pojava imama Homeinija utisnula pečat jednom vremenu, vremenu čovjekova povratka religiji i obnovi religijske misli. Uprkos nekim fanatičnim religijskim oponiranjima i protivljenjima hafiz Hadžimulić nije napustio ni zanemario sufijfski pravac. On je pozivao vjerske službenike da postupaju u skladu sa islamskim etičkim principima i vrijednostima i na individualnoj i na društvenoj razini. Sufijsko i gnostičko percipiranje Kur'ana i Sunneta smatrao je putem za ezoterijsko razumijevanje religije. Vjerovao je da islam nije samo čisto teorijsko percipiranje suštine bitka nego da treba biti sudionikom ovoga velikog bitka da bi se steklo ispravno poimanje islama stavljajući naglasak na djelovanje i istrajnost u djelovanju, posebno u obavljanju namaza. Govorio je da vrijeme prolazi brzo i da u toj kratkotrajnoj prilici namaz čovjeka povezuje sa vječnim životom. Islam lišen gnostičkoga i sufijskoga razumijevanja preobražava se u vlastitu suprotnost, smatrao je hafiz Hadžimulić, i etičke vrijednosti koje počivaju na sunnetu, a koje sufije očituju u svome djelovanju predstavljaju ezoterijski aspekt i zbiljski sadržaj religije. Posebnu pažnju je hafiz Hadžimulić pridavao značenju edeba i smatrao je edeb istaknutom odlikom religijski utemeljenog promišljanja pa je od zaljubljenika u tesavvuf zahtijevao da se prema "tvrdokornima" i neupućenima ophode sa edebom suzdržavajući se od neprimjerenih postupaka, i ne dopuštajući da se naruši odnos između institucije šerijata i tarikata. Govorio je da osoba koja je bez edeba i ne njeguje edeb ne poznaje istinsko značenje religije. Pobožnost

znači predanost Božijoj volji i moralnu upotpunjenost. Kako se mogu iznositi tvrdnje o pobožnosti i tesavvufu ako ne počivaju na moralnom ponašanju?! Kakvo je to religijsko uvjerenje koje promovira laž, neodgojenost i drskost?! Hafiz Hadžimulić je mnogo više djelovao vlastitim primjerom nego riječju. Njegovo djelo bila je njegova riječ. Njegovo je ponašanje bilo u skladu hazreti Alijevih riječi: “Vjeru svojim djelima iskazujte, a ne svojim jezicima.”

Nebrojeno puta je hafiz Hadžimulić u vremenu komunizma i postkomunizma bio izložen netrpeljivostima od neki dužnosnika Islamske zajednice; i mnogo puta je na njega vršen pritisak kako bi ga sputali u iznošenju stajališta, a on je naspram takvog nedoličnog ophođenja iskazivao vrhunski primjer stamenosti, čvrstine i sabura i uvijek je poklonicima tesavvufa savjetovao pažnju i poštovanje spram vjerskih službenika. Ni prema kome nije ispoljavao zlobu ni srdžbu, ljubazan i susretljiv do krajnjih granica. Nije dopuštao da se u njegovu prisustvu kaže ružna riječ o bilo kome. Ako bi ga neko počeo hvaliti smjesta bi se prisjetio neke hikaje kako bi promijenio temu.

Hafiz Hadžimulić je imao središnju i temeljnu ulogu u promoviranju suživota i zajedništva među ljudima; u njegovanju religijsko-etičkih vrijednosti. On je pokazao ljepotu sadržanu u sjedinjenosti slobode, gnoze i istinske zbilje. Hafiz Hadžimulić je polagao velike nade u islamsko osvješčivanje i povratak zbiljskom značenju gnoze i tesavvufa. Stoga je književno-kulturne napore u prevođenju djela znamenitih ličnosti tesavvufa smatrao važnim pokazateljem ovoga osvješčivanja. On je, prije svega, smatrao da putnici duhovne staze trebaju biti upoznati sa ovim djelima i da se srcem trebaju posvetiti proučavanju i traganju za zbiljom. Zar se bez vraćanja djelima velikana mudrosti može razumjeti istinsko značenje mudrosti? Hafiz Hadžimulić je na tragu ovoga preporučivao proučavanje djela Sadija, Hafiza, Mevlane, Džamija i drugih velikana tesavufske književnosti. Njegovo iznimno interesovanje za Mevlanu i Sadija predstavlja književnu refleksiju Mevlanina tarikata. Iako nije bio pripadnik Mevlevija, hadži hafizovo gledište i pristup bi se mogli motriti u svjetlu nastavljanja književnih napora ovoga tarikata.

Gnoza i tesavvuf predstavljaju čovjekov izlazak iz tame neznanja, neupućenosti i došaptavanja nefsa i čovjek se treba na krilima znanja i aška, promišljanja i djela, ma'rifeta i čežnje vinuti ka visinama pobožnosti. Hafiz Hadžimulić je bio čovjek dobrog srca i zračio je optimizmom. Gledao je samo čovjekove dobre strane i uvijek je govoreći o ljudskim

osobinama isticao samo one pozitivne. Imam Ali je smatrao da je jedna od odlika velikana zatvaranje očiju i pokrivanje grešaka drugih.

Hadži hafiz Halid ef. Hadžimulić ostat će zapamćen kao jedan od stožera tesavvufa u suvremenoj povijesti Bosne i Hercegovine. Veliki je broj hadži hafizovih učenika, murida, onih koji su ga voljeli bilo na prvim linijama odbrane protiv neprijatelja. Mnogi iz njegove "halke" su postali šehidi, mnogi su ranjeni ili ostali invalidi.

Hafiz Hadžimulić je bio zaljubljenik u iransku kulturu i klasičnu književnost ističući njenu potpunu religijsko-humanističku komponentu. Njegova misao je bila tako snažno obuzeta Sadijem, Hafizom i Mevlanom da se u svakom predavanju i vazu osjećao utjecaj iranskih mislilaca. Posebnu naklonost je njegovao spram Sadija i znao je njegov Đulistan napamet. Njegove hutbe i predavanja prožimao je miomiris hikaja iz Đulistana o edebu, skrušenosti, humanizmu, zadovoljstvu s malim.

Na ovom mjestu zapitat ćemo se zašto je gubitak hafiza Hadžimulića suočen sa zidom šutnje? Zašto u društvu gdje se bar naizgled može uočiti religijski pristup individualnom i društvenom životu postoji ozbiljna indiferentnost spram autentične religijske misli i njenih predstavnika? Zašto čak i predstavnici tesavvufa šute i pažnju prema velikanima iskazuju daleko od očiju javnosti? Zašto hadži hafizove riječi nemaju širu refleksiju u društvu? Zašto vjerska glasila nisu iskazala više pažnje prema hafizu Hadžimuliću i šta je, zapravo, razlog ove svojevrsne šutnje?

Hazreti Musa ibn Džafer je kazao: "Kada umre mu'min meleki i duhovni odabranici na Zemlji koji obožavaju Boga i nebeske dveri kroz koje se dižu djela toga mu'mina plaču za njim. Slom Islama javlja se onda kada nema ničega čime bi se nadoknadio taj gubitak stoga što su mu'mini među islamskim pravnicima i ulemom bedemi islama, isto što je i bedem za jedan grad. Alim je osoba najdostojnija da mu se bude na usluzi." Ako znamo da gubitak hafiza Hadžimulića predstavlja veliki udarac za društvo, onda se treba zapitati šta činiti da bi se nastavila njegova misaona tradicija.

U spoznavanju hafiza Hadžimulića treba staviti akcenat na njegovu ulogu u nastavljanju širenja Mevlanine misli i očuvanju religijsko-sufijske tradicije. On je bio nasljednik tradicije mesnevihanstva u BiH. Mesnevija, djelo Mevlana Dželaluddina Belhija Rumija, jedna je od najvažnijih knjiga napisanih o gnozi i sufizmu. Ovo jedinstveno djelo spjevano u Mevlaninu svijetu duhovne ushićenosti, čežnje, zikra,

nesvjesnosti o vlastitom postojanju ovjekovječeno je posredstvom njegovih učenika. Od nastanka Mesnevice u 13. st. njeno izučavanje se transformiralo u jedan od neodvojivih stubova tesavvufa i podizanje prvih tekija u BiH za cilj je imalo širenje tesavvufa. Možda je postojanje ezoterijskih elemenata prije islama kod drevnog bosanskog naroda omogućilo stvaranje preduvjeta za širenje gnostičkoga islama. Tesavvuf je bio temeljni jezik islama u periodu kulturno-civilizacijskog vrhunca islama. Ali ovaj jezik se nije podjednako širio u svim regionima. Primjera radi, u regionu Arapskih poluotoka svjetonazor i duh islamskih pravnika-fakiha dominirao je u odnosu na gnostičko-sufijsku misao, dočim je u regionu Balkana i Srednje Azije tesavvuf naišao na izuzetan prijem. Tradicija mesnevihanstva u Bosni i Hercegovini vezuje se uz imena Tevekkuli Dede, Atik Dede, Muhammeda Emina Isevija, Sudija Bosnevia, Derviš-pašu Bajezidagića, Habib Dede, Abdullah ef. Bošnjaka, Sari Abdullaha, Husejna Lamekanija, Muhammeda Muhtešima ef. Šabanovića, Mustafu Ledunnija i mnoga druga. Neki od njih su iza sebe ostavili Divane poezije, kao npr. Habib Dede za kojeg se zna da je imao Divan naslovljen kao "Mala Mesnevia" spjevan po uzoru na Mevlaninu Mesneviju. Derviš-paša Bajezidagić je, pak, u Mostaru utemeljio "Medžlis Mesnevice" i odredio je svotu novca za podučavanje i proučavanje Mesnevice. (Adnan Kadrić, 2009.) Ova činjenica ukazuje da je Derviš-paša bio sljedbenik mevlevijskog tarikata. Poučavanje i tefsir Mesnevice u BiH vezuje se za tekije. Ali u povijesnim izvorima nailazimo na podatak da je Mustafa-beg Ibrahim, osnivač medrese "Dārul-hadīs" u Livnu, 1641. god., zahtijevao od predavača da uz predmete: tefsir, hadis, fikh učenicima drže i predavanja iz Rumijeve Mesnevice. Vakif Muhammed Fadil-paša Šerifović u svojoj vakufnami je oporučio da se iz njegova vakufa izdvaja svota novca za održavanje "Medžlisa Mesnevice" u mevlevijskoj tekiji u Sarajevu. Osim u Sarajevu "Medžlisi Mesnevice" su održavani u tekijama u Mostaru, Livnu, Travniku i Visokom. U novijoj povijesti BiH kazivanje i tumačenje Mesnevice nastavio je hadži Mehmed Džemaluddin ef. Čaušević. On je dersove Mesnevice držao u periodu od 1905. do 1928. godine. Džemaluddin ef. Čaušević se obrazovao u Istanbulu. Perzijski jezik i adabe tesavvufa je učio kod mevlevijskog šejha hadži Muhammeda Eseda Dede. Kazivanje Mesnevice je, potom, preuzeo hadži Mujaga Merhemić Hajri. Pred kraj života, a preselio je na ahiret 23. marta 1959. god., hadži Mujaga je kazivanje i tumačenje Mesnevice ostavio u emanet šejhu Hadži Sinanove tekije, hadži Fejzulah

ef. Hadžibajriću koji je ders mesnevije sa velikim uspjehom držao od 1970. god. pa sve do smrti 1990. godine. Nakon šejh Fejzulahove smrti dužnost Mesnevhana preuzeo je hadži hafiz Halid ef. Hadžimulić.

Zašto je Mesnevija dugi niz godina važan segment kulturnog i misaonog života Bosne i Hercegovine? Kada je riječ o spoznavanju Mesnevije i stalnom vraćanju na njeno proučavanje, prije svega, treba usmjeriti pažnju na Mevlaninu sufijsku misao i utjecaj kojeg je ta misao imala u društvu. Mevlanina misao se može motriti sa dva aspekta: epistemološkog i društvenog. "Mevlanin svjetonazor je jedan gnostički svjetonazor u čijem je središtu gnoza transcendentnog jedinstva bitka" (Motahhari Mortazā, Hafizova gnoza). Temelj i središte ovog svjetonazora je transcendentno jedinstvo bitka i jedinstvo očitovanja. "To znači da je pojavni svijet nastao jednim očitovanjem Istinitog Boga." Na temelju ovakvog pristupa svo postojanje je nastalo odjednom kao jedno od očitovanja savršenih božanskih atributa. "Uopće, svijet tj. ogledalo Boga". Tajna ovoga očitovanja jeste ašk; izvor iz kojeg se ukazao pojavni svijet jeste ašk, a na temelju kudsī hadisa: "Bijah skrivena riznica pa poželjeh da budem spoznat, te stvorih stvorenja da bih bio spoznat". Ova tematika se proteže kroz sve stvoreno i ne postoji čestica a da nije prožeta "aškom prema Istinitom Bogu". Sveprožimajuća Božija veličanstvenost dominira nad svim česticama bitka. Ta veličanstvenost i veličina Božija su na najljepši način predočene skrušenim muslimanima u Ajetul-kursiji kroz riječi: "Allah je nema Boga osim Njega Živi i Vječni...". Ovo pitanje, tj. usredsređivanje pažnje na mentalno privlačenje i na ašk u pristupu Bogu znači spoznavanje cjelovitosti svijeta bitka u jednom uzvišenom Jedinstvu; i svijet u svojoj veličini bitka ukoliko nije spoznat neće nikome pokazati svoju istinsku božansku svjetlost. Cjelokupni bitak jeste pojavno očitovanje Božijeg imena i stoga u Mevlaninom gnostičkom svjetonazoru nema druge zapovijedi osim ljepote i pravde, tj. svijet je očitovanje ljepote i veličanstvenosti Istinitog Boga i u ravnanju svijetom nema nedostatka i nemogućega.

Jedan od temelja na kojima gnostici, među kojima i Mevlana, grade svoj svjetonazor jeste povratak svih stvari Bogu. Stvari se vraćaju upravo onome izvoru iz kojega su se očitovale u postojanju. Naredni Mevlanini stihovi iskazuju ljepotu ovoga svjetonazora:

*Djelići se ka cjelini kreću
Bulbuli sa ružom ašikuju*

*Ono što je od mora, moru se vraća
Odakle je došlo, tamo i vraća se*

(Mevlana, prvi defter)

Specifičan pogled na čovjeka i odabrani položaj kojeg ima u tesavvu-fu je iznimno važno pitanje čiji se utjecaj osjeća i u Mevlaninu nauku i načinu na koji izlaže zbilje vezane za čovjeka. Mada je u gnostičkome svjetonazoru sve postojeće očitovanje jednoga od Božijih imena, ali je čovjek za gnostike “svijet u velikom”, dočim je pojavni svijet “svijet u malom”.

*Imal' šta u ćupu što u rijeci nije
Šta ima u kući a da u gradu nije
Ovaj svijet je ćup a srce k'o rijeka
Ovaj svijet je kuća, srce grad čudesa.*

(Omer Hajjam Nišaburi)

Mevlana čovjeka motri kao potpuno i savršeno očitovanje božanskih atributa i imena nazivajući ga, sukladno religijsko-kur'anskom tumačenju, “Halifom Allaha uzvišenoga”; motri ga kao očitovanje Božijega ruha. U kršćanstvu “sin je očitovanje Oca”, dočim je u islamu čovjek očitovanje Boga. Svaki čovjek po svojoj biti ima sposobnost da teži uzvišenijem položaju. Čovjekovo tuđinstvo je, također, jedna od osobnosti gnostičkog svjetonazora u značenju da je “čovjek na ovome svijetu tuđinac i usamljenik, da je stvorenje koje nije istovrsno sa drugim stvarima, tj. posjeduje osjećaj lišenosti srodnosti u odnosu na sve ostalo stvoreno”. Uzvišeni primjer ovakvog svjetopogleda su prvi stihovi Mesneviye izrečeni jezikom naja. Imajući u vidu sve ovo treba obratiti pažnju da temelj Mevlanine spoznaje i svjetonazora počiva na islamu. Prema riječima allame Mohammada Takī Džaferija: “Nijedan temeljiti ozbiljni istraživač i analitičar u Mevlaninim djelima ne može pronaći niti tračak sumnje da je on izašao izvan granica islama; svojim čvrstim uvjerenjem odlučno se kretao pravcem islamskog promišljanja. Najmetodičniji dokaz Mevlaninog strogog pridržavanja islama su brojni primjeri pozivanja i oslanjanja na kur'anske ajete i hadise što se naročito zapaža u Mesneviji.”

Mevlana je, na prvom mjestu, gnostik. Stoga u poimanju i razumijevanju Mesneville treba, prije svega, poznavati gnostički jezik i stil, posebno Mevlaninu gnostičku književnost. Bez poznavanja termina, smislova, metafora, alegorija, imaginarnih slika koje koriste gnostici, a sa kojima se susrećemo diljem Mesneville, nećemo prosegnuti u duboka značenja i smislove skrivene u stihovima Mesneville. Posebna isprepletenost i stilska ljepota gnostičkog jezika, njegova tajnovitost i metastrukturalni jezički fenomeni sadržani u njemu, sve ovo zajedno otežava razumijevanje Mesneville što priznaju i velikani teorijske gnoze: "Svaki put kad čovjek čita Mevlaninu poeziju polisemičnost frazema, stilogenost u prezentiranju jednostavnih tema i osebnost izražena kroz simbole Mevlanine imaginacije uvodi osobu u stanje svojevrsne začudnosti." (Schimmel Annemarie, O Shams).

Uzimajući u obzir ovo što je do sada kazano, istraživač koji želi prosegnuti u metod kojeg je Mevlana primjenjivao u Mesneville treba obratiti pažnju na činjenicu da je on, ponajprije, gnostički putnik. Tumačenje i spoznavanje Mevlaninih poetskih razina vezano je za ispravno poimanje jezičko-stilskoga metoda njegova poetskog iskaza, a potom za njegovu gnostičku misao. U sprezi oba ova aspekta može se barem djelomično upoznati njegova ličnost i beskraj njegova poetskog djela. Dakle, sam jezik poezije nije dostatan da bi se razumjela Mevlanina stremljenja i velike duhovne zbilje koje je izložio u Mesneville nego je nužno i dobro poznavanje gnostičke književnosti i stila, uopće jer "Mevlanu ne možemo promatrati i tumačiti odvojeno od ostalih gnostika." Trebamo poznavati jezik i stil gnostika, koji je, zapravo, jezik iskazan simbolima. U simboličkom izražavanju gnostika riječ ima vanjštinu koja pokriva određeno značenje a ta vanjštinu u sebi skriva mnoštvo unutarnjih značenja, analogno Kur'anu koji kaže: egzoterijsko i ezoterijsko. "Značenje egzoterijskog i ezoterijskog nije u tome da je za kur'anski izraz utvrđeno ezoterijsko značenje, a da je egzoterijsko značenje alegorično, nego u isto vrijeme, on u sebi skriva nebrojeno slojeva: na razini egzoterijskog i ezoterijskog. Ljudi vanjštine razumijevaju egzoterijsko, a ljudi nutrine ezoterijsko značenje." (Motahhari Murteza, *Irfane Hafiz*).

*Kada čuješ cvrkut ptice Istinitoga
Od njenog zvuka misliš da je Objava
I tada po svojoj pameti činiš analogiju
Čistu predodžbu uzimaš za stvarnost i istinu*

*Velikani duhovni riječi kazuju
Značenje njihovo neznalice ne shvataju*

(Mevlana, prvi defter).

Slijedeći aspekt pojave tesavvufa i izuzetnih ličnosti poput Mevlane ogleda se u njihovu posebnom, katkad, oprečnom metodu u izlaganju, proučavanju i tumačenju religije. U povijesti smo bili suočeni sa dva načina religijskog poimanja: šerijatskih pravnikâ i teozofa. Čisto šerijatsko-pravno poimanje religije kao kod četiri pravne škole sunitskog islama i kod džaferijske pravne škole je uglavnom utemeljeno na Gazalijevoj misli. Na temelju ovakvog razumijevanja religija je skup Božanskih zakona koje treba pokorno slijediti. Generalno uzev, kod četiri sunitske, i džaferijske pravne škole su komentatori ti koji su ostalima, kao naslijeđe, ostavili tumačenje šerijata, tradicije slijedenja i izvršavanja obligatnih dužnosti. Čisto pravno tumačenje religije je proizvelo zaključak o islamu kao religiji dogmatizma i formalizma. Stoga što su izvršavanje šerijatskih propisa uzimali kao nužno i dovoljno mjerilo pobožnosti ozračje vjere nisu osvijetlili zracima kompromisa i tolerancije. Stajališta i metode drugih su uzimali kao znak odsustva vjere.

Naspram ovog tumačenja šerijatskih pravnikâ stoji velika skupina mislilaca i intelektualaca koji svoje stajalište temelje na teozofskom poimanju islama. Ovu skupinu sačinjavaju sufije, gnostici, teolozi, filozofi i dio racionalističkih šerijatskih pravnikâ. Oni na religiju motre kao na višeslojnu zbilju koja ima beskonačno izvanjskih i hermeneutičkih tumačenja. Ono što razdvaja teozofsko od čistog šerijatsko-pravnog poimanja religije jeste što teozofi onu krajnju zbilju smatraju nepromjenljivom ali dopuštaju da ljudsko poimanje religije nije konačno, baš kao u Hafizovim stihovima:

*Niko ne zna gdje je Mašukovo stanište
Tek se zna da je tamo gdje zvuk zvona čuje se.*

Povijesna oprečnost i “kapricioznost” ovog deduktivnog zaključivanja o islamu koja je uočljiva u fetvama šerijatskih pravnikâ s početka islama do danas rezultirala je smrću Halladža, Suhraverdija, te izopćenjem sufija, gnostika i filozofa poput Ibn Sinaa i Mula Sadraa. Neki smatraju da Mevlana nije gajio naklonost spram grčke teozofije.

Sam Mevlana je kritizirao grčke teozofe, ali je ispravno kazati da je Mevlanino promišljanje utemeljeno na filozofskoj i teozofskoj misli. Filozof koji čita Mesneviju i Šemsov Divan veoma jednostavno će u njima pronaći teme koje tretiraju filozofsku problematiku, a koje se u vidu alegorija, bez nekog sistematičnog slijeda, protežu s kraja na kraj njegovih stihova. Mevlana smatra da ljudi ne mogu spoznati apsolutnu zbilju, ali u isto vrijeme pred našim očima raskriva ovu realnost, a to je da su čovjekovo znanje i spoznaja o zbilji religije relativni. Postoji apsolutna egzistencija ali je ljudsko poimanje nje relativno i višeslojno. U tretiranju ove problematike Mevlana akcenat stavlja na činjenicu da jedino Apsolut može spoznati Apsolut u Njegovoj apsolutnosti. Drugim riječima kazano, ne-apsolut nije u stanju spoznati Apsolut. Plod relativne spoznaje religijske zbilje jesu trpljenje, uvažavanje i filozofija spoznaje prožeti skrušenošću. Ovako Hajjam opisuje ovu skrušenost iznjedrenu iz spoznaje:

*Tajne ezela ne znaš ni ti, a ni ja
Ovu zagonetku ne raskri ni ti, a ni ja
Iza perde razgovaramo i ja i ti
A kad perda padne ne ostade ni ti, a ni ja.*

Prema pisanju mnogih istraživača Mevlana ne oponira dokazivanju niti racionalnom promišljanju, već, poput Ebu Hamida Muhammeda Gazalija, njihovu primjenu ograničava na jednu posebnu sferu. I Univerzalni i partikularni Um su nužni. Problem nastaje onda-kada izjednačavamo njihove uloge. Jasna razlika koju Mevlana potcrtava između Univerzalnog i partikularnog Uma je, zapravo, njegov prigovor apsolutiziranju tvrdnji koje nastaju na temelju racionalnog promišljanja i dokazivanja. Partikularni um jeste onaj koji se oblikuje na temelju iskustva i naučenog znanja i naziva se “stečeno znanje” ili Mevlaninim rječnikom kazano “zarađeno znanje”. O razlici ova dva Uma Mevlana kaže:

*Dvije vrste uma su: prvi je “zarađeno znanje”
Koje naučiš u školi kao djeteta
Iz knjiga, od učitelja, promišljanjem, iz sjećanja
Iz značenja, svladavanjem korisnih nepatvorenih znanja*

*Tvoje znanje uzimanjem od drugih uvećava se
I trud veliki da ga upamtiš uložen je.*

(Mevlana, četvrti defter).

Mevlanino kritiziranje uma oblikovanog na “zarađenom” ili “naučenom” znanju učinilo je da on postane poznat po oponiranju razumu, filozofiji i dokazivanju, dočim on u svojim djelima potvrđuje primjenu i korištenje (raz)uma i logike ali ne dopušta njihovo generaliziranje na sveukupnost racionalnih spoznaja. U jednoj od Poslanikovih, alejhis-selam, predaja se kaže da je Tvorac na početku stvaranja stvorio jedan skupocjeni biser kojega je nazvao Um. To je upravo taj Univerzalni Um koji je, u Mevlaninu svjetonazoru, Božanski dar. Njegov izvor koji je kod Stvoritelja treba provreti i u čovjekovoj duši:

*Drugi um od Boga je dar
U duši je njegov izvor
Kad iz grudi vrelo znanja provrije
Nit' staro, ni zablaceno, nit' uprljano postaje
Čemu tuga, ako put toka njegova zatvoren je
Jer, kap po kap vrelo iz kuće izvire
Znanje naučeno je poput rijeka
Koje u kuću ulijevaju se iz ogranaka
Put do vode kad zatvori se, ništavno je
U samome sebi traži izvorište*

(Mevlana, četvrti defter).

Mevlanina kritika (raz)uma, logike i grčke teozofije nije ta da filozofske rasprave smatra beskorisnim, po sebi, nego zastupa stajalište da ukoliko filozofija i rasprave utemeljene na raciju ne prihvate vlastitu ograničenost, onda one donose samo štetu i predstavljaju novi temelj za apsolutiziranje tvrdnji:

*Ako filozof negira ovu misao i gledište
Kaži mu: Idi lupi glavom o zidove ove
Govor vode, govor zemlje i cvijeća
Mogu osjetiti samo duše ljudi srca*

*Filozof koji negira panj Hannane
Za osjećaje poslanikā tuđinac je*

(Mevlana, prvi defter)

Zbog svega rečenog, spomen i očuvanje sjećanja na veliku ličnost hadži hafiza Halida ef. Hadžimulića predstavlja povratak gnostičko-sufijskoj misli. Ovaj povratak treba značiti vraćanje misli i iskustvu prožetom istinskom pobožnošću. Ukoliko povratak predstavlja tek puku formu i vanjštinu onda, nije drugo, do fundamentalizam i oponašanje. Ljudi svoju misao i etičke principe trebaju crpiti od alima i teozofa i potvrđivati ih vlastitim djelima. Svaki čovjek svojim djelovanjem ispisuju vlastitu sudbinu i posjeduje slobodu izbora koju mu je podario Bog. Život i djelovanje hadži hafiza Hadžimulića je bilo utemeljeno na ovakvoj religijskoj praksi, kao da je govorio: Dođite i iskusite religiju u praksi; osjetite užitak zazivanja, dova i namaza; učite jedni druge prijateljstvu i istini i tragajte za zbiljom iskreno, bez licemjerja. Zbilja se može tražiti samo na krilima razuma i aška ♦

Saeid Abedpour

Hajji hafiz Halid effendi Hadžimulić
Tradition and Society

Summary

Hajji hafiz Halid ef. Hadžimulić, teacher of good conduct, translator of the Masnawi, a religious scholar and imam of the Sarajevo mosques, is one of the most prominent representatives of the *tasawwuf* learning in modern times in Bosnia and Herzegovina. His thinking rested on esoteric and exoteric understanding of Islam as well as the tradition of Mawlana, Sadi and Hafez and their teachings on cognition. In a society where religious thought is confronted by cognitional stratification and historical and institutional voids, with his method and his practical work, hafiz Hadžimulić promoted a different face of Islam. He observed religiousness and spirituality as an encounter with God, based on sincerity and refraining from any politicization of religion. He saw religion as a phenomenon more comprehensive and more sublime than politics or society.

He also thought that the Gnostic Sufi experience and the religious code of conduct could be achieved through cognition and purification of *nafs* and that thinkers, the clergy and advocates of religious tradition should serve as living examples of simple living and spirituality, in order to lead the society towards reforming its religiousness. As for the relationship between tradition and modern society, hajji hafis Halid ef. Hadžimulić did not see religion as an obstacle or in opposition to modern life. Instead, he thought that the problem was in our understanding of modern society and our neglect of religious values for the sake of modern society. Hafis Hadžimulić emphasized that being connected with religious, i.e. ethical and spiritual values, was in no way an expression of opposition towards modern society, but rather an investment of efforts towards changing and transforming the modern society. His life and work are a true guide and an authentic pattern to be followed by younger generations.

Key words: Halid Hadžimulić, religiousness, Gnostic Sufi experience, religious code of conduct, Masnawi.

Izvori:

- Pisanje ovog rada ne bi bilo moguće bez razgovora sa prijateljima hadži hafiza Halida ef. Hadžimulića.
- *Masnawī Ma'nawī*, Mevlana
- *Divan* Hafiza Širazija
- *Rubaijje* Omera Hajjama Nišaburija
- Annemarie Schimmel, *O Šemsu*
- Morteza Motahhari, *O Hafizovom irfanu*
- Sejjed Mohammad Husein Tehrānī, *Apstraktni Duh*
- Beharol- Anwār, *Zbirka hadisa i rivajeta*